

УДК 808.1:821.161.3.09"19/20"(092)Караткевіч У.

DOI 10.52928/2070-1608-2025-76-4-28-33

З ГІСТОРЫІ ВЫЗНАЧЭННЯ ТВОРЧАГА МЕТАДУ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА-ПРАЗАІКА

В.В. НАВІЦКАЯ

(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск)

e-mail: strahlbox@gmail.com

У артыкуле разгледжаны існуючыя ацэнкі мастацкага метаду Уладзіміра Караткевіча, сфармуляваныя беларускімі літаратурнымі крытыкамі і літаратуразнаўцамі на працягу 1960-х – 2000-х гадоў. Праведзены аналіз розных меркаванняў пра выяўленне рамантызму, рамантычнага пафасу, паэтыкі неарамантызму, а таксама “карнавальнай” смехавой культуры ў прозе У. Караткевіча. Падкрэслена дасканалае веданне пісьменнікам рэальнай мінулых эпох, што матывавала прыхільнікаў У. Караткевіча весці дыскусіі пра метады рэалізму ў яго прозе.

Ключавыя словы: беларуская гістарычная проза, мастацкі метады, стылявая дамінанта, паэтыка, рамантызм, неарамантызм, рэалізм, рэаліі гісторыі.

Уводзіны. Дыяпазон трактовак творчага метаду Уладзіміра Караткевіча, характэрнага для яго прозы на тэмы беларускай гісторыі, застаецца дастаткова шырокім. Пачынаючы з 1950-х – першай паловы 1960-х гг., бягучая крытыка ўспрымала творчыя пошукі пісьменніка неадназначна. Аналіз тагачасных крытычных меркаванняў зроблены літаратуразнаўцам А. Вераб’ём у манаграфіі “Абуджаная памяць” [1]. Прыхільна сачылі за творчым шляхам пісьменніка на працягу многіх гадоў С. Андраюк, В. Гапава, У. Калеснік Г. Кісялёў, А. Лойка, А. Мальдзіс. Крытычна і з аспрэчваннем пазіцый маладога творцы, які захапляўся гісторыяй Беларусі з яе шляхецкімі радаводамі ды вольналюбівымі героямі, выступалі Р. Бярозкін, Я. Герцовіч, В. Чалмаеў. Асноўнымі былі папрокі ў абстрактным гуманізме і эпігонстве. Вядома, што ў лісце да Я. Брыля ад 11. X. 59 года [2, с. 77] Караткевіч з гаркотай пісаў пра плыткасць пазіцый, заўважную ў некаторых даследчыкаў сваёй творчасці: адзін і той жа крытык мог “пасля першых харошых рэцэнзій пэцкаць”, ганьбіць мастака слова як аўтара, захопленнага перыпетыямі беларускай гісторыі. Паводле думкі М. І. Мушынскага, быць адкрытым да новага ў літаратурным працэсе яго чыннікам перашкаджалі такія негатыўныя з’явы, як “славуная сацыялагізацыя і неаб’ектыўнасць падыходу, і “эстэтычная глухата ў крытыцы” (А. Адамовіч)”, а яшчэ “нястрымнае захвальванне таго, што падтрымкі не заслугоўвала” [3, с. 193]. Думка крытыкаў вельмі часта залежала ад афіцыйных ацэнак падзей сучаснасці і гістарычнага мінулага.

З сярэдзіны 1960-х, у 1970-я гг. крытыкі і літаратуразнаўцы больш настойліва “ставілі сваёй задачай вызначыць найбольш перспектыўныя тэндэнцыі літаратурнага працэсу, падтрымаць плённы мастацкія пошукі, аб’ектыўна ацаніць творы вострай сацыяльнай накіраванасці, выразнага грамадзянскага пафасу і тыя, дзе адсутнічала глыбокае, праўдзівае адлюстраванне рэчаіснасці” [4, с. 90]. У гэтыя гады не толькі ў літаратурна-крытычных, але і ў акадэмічных навуковых працах творы Уладзіміра Караткевіча ўсё яшчэ згадваліся досыць сціпла – у аглядных раздзелах. У панарамным, але канцэптуальным даследаванні М.Р. Яроша і В.Л. Бечыка “Беларуская савецкая лірыка” (1979) імя Караткевіча згадваецца ўсяго двойчы, ды і то ў агульнай пералічальнай абойме паэтычных імён [5, с. 286], хоць творца меў ужо тры зборнікі лірыкі, сярод якіх вылучалася ўнікальная сваім зместам кніга паэзіі “Мая Іліяда”; а паэт і навуковец М. Арошка, даследуючы шляхі развіцця паэмнага жанру, з усяго паэмна-баладнага эпаса пісьменніка прыгадаў толькі “Партызанскую баладу” ў пералічальным патоку паэтычных твораў розных аўтараў [6, с. 176].

У тых выданнях, дзе аналізаваліся праблемы развіцця беларускай савецкай прозы, напісанае Караткевічам прыцягвала большую ўвагу. Сярод значных твораў у жанрах эпаса з тэмай мінулага А. Яскевіч назваў раман “Нельга забыць” Караткевіча “цікавым і багатым думкамі”, ухваліў уменне пісьменніка ў раманах і апавесцях 1960-х гадоў “жыць, як у рэальнасці, у свеце архіўных дакументаў, у скляпеннях нашага старога дойлідства, у аналах старажытных рукапісаў і паданняў мінуўшчыны” [7, с. 247]. А. Яскевіч ацаніў твор “Нельга забыць” як “месцамі яшчэ паспешлівы і недасканалы”, і гэтым патлумачыў крытычнае стаўленне да яго, з даволі дыпламатычным удакладненнем: тое адбылося “галоўным чынам з-за непрывычнасці формы” [7, с. 235]. Цэнзараў насцярожылі ідэйна-эстэтычная скіраванасць твора і палкі грамадзянскі пафас, тыпалогія характараў. У выніку набор рукапісу быў рассыпаны, а раман пасля часопіснай публікацыі два дзесяцігоддзі чакаў свайго часу, каб стаць кнігай.

З цягам часу творчасць Караткевіча набывала ўсё большы рэзананс сярод навукоўцаў, што бачна па такіх маштабных даследаваннях, як “Беларуская савецкая проза: апавяданне і нарыс” (1971) [8] і “Беларуская савецкая проза: раман і апавесць” (1971) [9]. В. Каваленка, ставячы прынцыповыя пытанні, якія “трэба высвятляць у інтэрэсах далейшага развіцця літаратуры”, яшчэ ў 1966 г. прапаноўваў засяродзіць увагу на раманах і апавесцях Караткевіча з гістарычнай тэматыкай, якія ўзбагацілі беларускі літаратурны працэс [10, с. 174]. У другой палове 1960-х гг. было завершана дысертацыйнае даследаванне С. Андраюка (1966), прысвечанае беларускаму раману 1955–1965 гг., і яго дапрацаваны змест з назіраннямі, характарыстыкамі, важнымі абагульненнямі быў выдадзены аўтарам пад назвай “Жыццё. Літаратура. Герой” (1973). Трактоўка С. Андраюком рамана “Каласы пад сярпом тваім” з яго гістарычнай праўдай і рамантызацыяй вобразаў галоўных герояў рэзка адрознівалася сваёй наватарскай сутнасцю ад крытыкі на аснове вульгарна-сацыялагічных штампаў Я. Герцовіча, рускага перакладчыка М. Гарбачова, крытыка В. Чалмаева. Напрыклад, у ацэнцы С. Андраюка, вобраз высакароднага беларуса Алеся Загорскага “нясе ў сабе не

толькі ідэйны сэнс твора, але і сацыяльна-гістарычны змест эпохі, яе накірунак, яе прагрэсіўныя тэндэнцыі” [11, с. 121]. С. Андраюком была звернута ўвага і на такую істотную для творчай манеры Караткевіча рысу, як спалучэнне паэтычна-рамантычнай афарбоўкі стылю з глыбокім мастацкім даследаваннем рэалій, што яднала рамантычна-ўзвышаную стылістыку з псіхалагічнай заглыбленасцю ў характары персанажаў, залежных ад сваёй эпохі. Аналагічную навуковую пазіцыю заняла Л.І. Прашковіч у кандыдацкай дысертацыі (абаронена ў 1977 г.) аб праблемах гістарычнай прозы. Вывучаючы станаўленне беларускага гістарычнага рамана, літаратуразнаўца прыйшла да высновы: толькі на зыходзе 1960-х гадоў з’явіўся кананічны беларускі гістарычны раман “Каласы пад сярпом тваім”. Ён канцэптуальна адрозніваўся ад стэрэатыпаў рускай школы гістарычнага рамана. Працы 1960 – 1970-х гадоў, падобныя названым, а таксама засяроджанне ўвагі беларускага літаратуразнаўства на асэнсаванні такіх праблем, як структура мастацкага твора, тыпалогія творчасці, пісьменніцкае майстэрства падрыхтавалі з’яўленне новых даследаванняў уласна творчасці Уладзіміра Караткевіча.

Асноўная частка. Літаратуразнаўца А. Верабей у 1985 г. выдаў нарыс творчасці У. Караткевіча “Жывая павязь часоў” [12], распачаўшы мэтанакіраванае манаграфічнае даследаванне творчай спадчыны пісьменніка. Унёсак даследчыка ў айчыннае караткевічазнаўства істотны і важкі. У 1997 г. выйшла з друку досыць аб’ёмная навуковая работа А. Вераб’я пад назвай “Абуджаная памяць” [1]. Другое выданне кнігі, дапрацаванае, выпраўленае, адбылося на пачатку XXI ст: “Уладзімір Караткевіч: жыццё і творчасць”, 2005 [13]. Даследчыка вяло за сабой жаданне “ахапіць неабдымнае” – увесь мацярык сучаснай і гістарычнай рэальнасці, увасобленай у паэзіі, прозе, драматургіі, публіцыстыцы У. Караткевіча. Не абмінаўся вопыт літаратуразнаўцы, эсэіста, перакладчыка, прачытвалася эпістальная спадчына У. Караткевіча. У выніку А. Вераб’ём быў створаны шырокі панарамны зрэз жыццёвага і творчага шляху пісьменніка праз сацыяльна-гістарычны ракурс даследавання.

Кніга А. Русецкага “Уладзімір Караткевіч: праз гісторыю ў сучаснасць”, 1991 [14] у жанравых адносінах абазначана як нататкі літаратурнай творчасці. А. Русецкі даводзіў, што ў сярэдзіне XX ст. у беларускай літаратуры з’явіўся свой Вальтэр Скот. Ідэйны змест і вобразная сістэма аповесці “Чазенія” былі ахарактарызаваны як з’ява паэтычная, з адзнакамі рамантызацыі, на што раней была звернута ўвага С. Андраюка [15]. Разам з тым А. Русецкі далучыўся да думкі А. Вераб’я і А. Мальдзіса [16] аб тым, што ў рамане “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні” (гэтак жа, як і ў “Каласах пад сярпом тваім”) спалучаецца рамантычны пачатак з рэалістычным. А. Русецкі зазначаў, што панараму барацьбы Братчыка-Хрыста і яго апосталаў У. Караткевіч разгортвае ў межах “рэалістычна-рамантычнага палатна” [14, с. 57]. Тым не менш, А. Русецкім быў цалкам праігнараваны факт прысутнасці ў мастацкім вопыце рамана пачатку праяў як фальклорна-міфалагічнай, так і “карнавальнай” (М. Бахцін [17]), народна-смяховай паэтыкі ў мастацкім узнёўленні рэчаіснасці. Сам жа даследчык карыстаўся пераважна сацыяльна-гістарычным падыходам да разумення спецыфікі ўвасаблення пісьменнікам часу, духоўна-маральных ідэалаў асобы і народнага побыту.

Можна сказаць, што да 1990-х гг. сфарміраваўся грунтоўны падмурак для новага асэнсавання мастацкага свету У. Караткевіча. У пазнейшыя два-тры дзесяцігоддзі з’явіліся літаратуразнаўчыя працы з паглыбленай увагай да той альбо іншай грані таленту пісьменніка: даследаванні В.К. Шынкарэнка [18], А.М. Ненадаўца [19]. Раскрыўшы характар жанрава-стылёвых асаблівасцей прозы У. Караткевіча, В.К. Шынкарэнка звяртае ўвагу на караткевічаўскі вопыт выкарыстання міфапаэтычнай традыцыі і фальклорнага пачатку, важны для яго паслядоўнікаў [20]. У кнізе даследчыка беларускай народнай міфалогіі А.М. Ненадаўца “Уладзімір Караткевіч: прырода, фальклор і творца” [19] на канкрэтных фактах сцверджана думка пра тое, што дасведчанасць У. Караткевіча ва ўсім, што датычалася жыцця прыроды і чалавека, ведання народнай міфалогіі і дэманалогіі, спрыяла нацыянальнай абазначанасці герояў, рабіла іх запамінальнымі і сусветна вядомымі.

Аднак праблема ўзаемадзеяння асноўных складнікаў творчага метаду У. Караткевіча яшчэ застаецца адкрытай у беларускім літаратуразнаўстве. Адны навукоўцы і многія калегі У. Караткевіча па пярэ (С. Андраюк, Д. Бугаёў, У. Калеснік, А. Макмілін, А. Сямёнава, М. Аўрамчык і інш.) лічылі творцу прыхільнікам рамантызму. Іншыя бачылі ў ім рэаліста з пэўнай доляй рамантызацыі рэчаіснасці (П. Дзюбайла, А. Верабей, А. Мальдзіс і інш.). Некаторым даследчыкам (В. Жыдліцкі, В. Рагойша, В. Падстаўленка) імпанавала думка аб караткевічаўскім неарамантызме ці неарэалізме. Разам з тым, цэласнага і сістэмнага вызначэння творчага метаду пісьменніка або прысутнасці праяў пэўнага літаратурнага накірунку на розных этапах развіцця яго таленту пакуль што не знаходзім.

Гэты факт будзе цалкам зразумелым, калі прыняць пад увагу, што мастацкі метад – гэта не толькі пэўная эстэтычная ўласцівасць, характэрная для многіх пісьменнікаў, прыналежных да розных краін і народаў, не толькі “сістэма гістарычна абумоўленых творчых прынцыпаў, якімі мастакі, блізкія па сваіх ідэйна-мастацкіх пазіцыях, кіруюцца пры адборы, абагульненні і ацэнцы жыццёвых з’яў” [21, с. 49]. Варта мець на ўвазе і тое, што ў кожным новым творы таленавітай асобы мастацкі метад можа заяўляць пра сябе некалькі па-новаму, бо агульная задумка можа выяўляцца праз самую разнастайную паэтыку, запатрабаваную ў пісьменніцкім ідыястылі.

Вядомы даследчык беларускай прозы С.А. Андраюк лічыў неабходным для навукоўца ўменне “ўбачыць за літаратурай пісьменніка яго своеасаблівае мастацкае аблічча” [22, с. 4]. С. Андраюк у 1971 г. прысвяціў асобе Караткевіча-творцы артыкул “На рамантычнай хвалі”, у якім разгледзеў арыгінальную прозу гэтага аўтара і назваў яго “пісьменнікам пераважна рамантычнага складу, рамантычнага ўспрыняцця свету” [15, с. 210]. Такая выснова была зроблена на падставе аналізу твораў Караткевіча канца 1950-х – пачатку 1960-х гг. Былі ўзяты пад увагу тэксты розных жанраў: апавядання (“Барвяны шчыг”, “Залаты бог”), апавесць (“Чазенія”), раман (“Леаніды не вернуцца да Зямлі”; другая яго назва – “Нельга забыць”), а таксама нарысы эсэістычнага характару (“Казкі

янтарнай краіны”, “Дрэва вечнасці”). Вызначаючы стыль Караткевіча, літаратуразнаўца выкарыстаў тэрміны “рамантычнасць”, “рамантычны склад мыслення”, “рамантычнае ўспрыняцце свету” (аднак пры гэтым ні разу не ўжыў назоўнік-азначэнне “рамантызм”. Магчыма, ведаючы катэгарычную нязгоду Караткевіча лічыцца прадстаўніком рамантызму, жаданне належаць да аўтарытэтай кагорты рэалістаў – што можна патлумачыць заніжаным статусам “кансерватыўнага” рамантызму ў савецкім літаратуразнаўстве 1930-х, а часткова і пазнейшых гадоў). Паказальна, што артыкул “На рамантычнай хвалі” С. Андрэюк завяршае “кампрамісна”-шматзначнай высновай: “моцная, высокая і мнагаводная” рамантычная хваля ў творчасці У. Караткевіча “ідзе з рэальных глыбіняў, утвараецца з водаў шырокага жыццёвага мора” [15, с. 218]. За метафарычным выразам бачыцца тая бяспрэчная думка, што з самага пачатку творчага шляху праявы рамантызацыі жыцця дамінавалі ў ідыястылі Караткевіча. Гэта зусім не супярэчыць таму факту, што Караткевіч меў глыбокае разуменне рэальнасці з яе багатай фактычнай асновай, канкрэтыкай чалавечых лёсаў у розныя часы, сапраўднасцю асабістых перажыванняў. Але яго творчасць аніяк не адпавядала эстэтыцы і прынцыпам рэалізму: маляваць ў творчасці тыповыя характары і тыповыя сітуацыі, падлеглы сацыяльнаму дэтэрмінізму. Наадварот: самае будзённае ў Караткевіча рабілася выключным.

Прырода таленту праявіла трактуецца не толькі праз уласціваю яму як асобе рамантычнасць светаўспрыняцця (з катэгарычным вылучэннем добра і зла, высокага і нізкага, выключным пафасам змагацца за справядлівасць, з любоўю да этнічна-нацыянальнага, інш.), але і з улікам адлюстравання такога светапогляду ва ўсёй творчасці У. Караткевіча. Разам з тым, даследчык не зрабіў ніякай спробы, каб патлумачыць пазіцыю пісьменніка, яго адмоўную рэакцыю, скажам, на лісты чытачоў часопіса “Молодая гвардия”, у якіх гаварылася пра рамантыку ў аповесці “Чазенія”. Такое ўспрыманне свайго мастацкага стылю У. Караткевіч назваў “тупствам”: “Усё ў мяне звычайная рэальнасць”; і тут жа дадаў вельмі кранальны каментар: “Толькі трэба бачыць гэтую рэальнасць *дзіўнай, выключнай*” [вылучана мною. – В.Н.]. Да прыведзеных слоў навуковец дадаў толькі сціплую заўвагу: “Праўда, сам пісьменнік чамусьці адмахваецца ад рамантычнасці” [15, с. 210].

Тэарэтыкі літаратуры, вядома, размяжоўваюць паняцці “рамантыка” і “рамантызм як творчы метад”. В.Я. Халізеў адзначае: “рамантыкай прынята называць свет думак і настрояў, звязаны з уздымам пачуццёвай асобы, паўнатай душэўнага быцця, верай чалавека ва ўласныя бязмежныя магчымасці, з радасным прадчуваннем здзяйснення самых высокіх, заповітных жаданняў і памкненняў” [23, с. 73]. Г.М. Паспелаў падкрэслівае, што рамантыка як пафас можа стаць і непасрэдным прадметам адлюстравання, праявіцца ў стварэнні характару рамантычнага героя, у раскрыцці або самараскрыцці яго ўнутранага свету [24, с. 337]. П.К. Дзюбайла, які шмат гадоў вывучаў мастацкія пошукі беларускай прозы, пісаў пра рамантычныя стылёвыя тэндэнцыі, што былі і застаюцца найбольш заўважнымі ў творчасці У. Караткевіча. П. Дзюбайла лічыў, што ў “Каласах пад сярпом тваім” аўтар адбіраў “той матэрыял і тых герояў, якія прыдатны для рамантызацыі” [25, с. 138]. Якраз рамантызаваным творам уласціва “канцэнтрацыя паэтычнага зместу і суб’ектыўнага настрою, экспрэсіўнасць і эмацыянальнасць” [25, с. 132], што характэрна для прозы Караткевіча. Але і П. Дзюбайла, ідучы насустрач пажаданням Караткевіча (але насуперак тэорыі літаратуры), дадаваў: “...хоць сам моўны стыль, па сутнасці, рэалістычна-бытавы” [25, с. 132]. І яшчэ крыху ніжэй: “рамантычны па свайму духу, па канцэпцыі і ідэяна-мастацкай накіраванасці раман “Каласы пад сярпом тваім” у аснове сваёй рэалістычны паводле пісьма” [25, с. 134]. Між тым дастаткова было б заўважыць, што пераважная большасць фактаў з этнаграфічна-побытавага, а часам і гісторыка-біяграфічнага, гісторыка-культурнага жыцця беларусаў у XIX ст. намалявана У. Караткевічам-рамантыкам надзвычай пераканаўча, у адпаведнасці з вядомымі нам гістарычнымі рэаліямі – поруч з абсалютна свядомай аўтарскай міфалагізацыяй беларускай мінуўшчыны (напрыклад, бліскучая прыдумка пісьменніка пра звычай дзядзькавання, у якую на доўгі час паверылі не толькі чытачы, але і даследчыкі. Дарэчы, праблема дзядзькавання стала аб’ектам даследчыцкай увагі літаратуразнаўцы Л. Алейнік у артыкуле “Дзядзькаванне – звычай або міф?” [26].

Адзначым, што ў навуковым і літаратурна-творчым асяроддзі пра характар таленту У. Караткевіча і яго творчы метад усталявалася думка, афарыстычна выказаная У. Калеснікам: “Караткевіч – рамантык ва ўсім, нават у катэгарычным адмаўленні рамантычнай прыроды свайго таленту” [27, с. 124]. У нізцы літаратуразнаўчых эсэ “Братанне з Караткевічам”, “Неспакойны Пегас”, “Кантэкст несмяротнасці” У. Калеснік назваў магчымыя прычыны адпрэчвання Караткевічам тэрміна “рамантызм”. “Склалася яно, калі рамантызм стаў казлом адпушчэння за хібы рэалізму”; “...быда ж была ў тым, што праўда ў працах прапаведнікаў выключнасці рэалізму была не іхняя і не жыццёвая, а ўзятай часта з вуснаў вульгарных сацыялагізатараў, якія мелі гатовыя рэцэпты нават на прапорцыю станоўчага і адмоўнага ў вобразе” [27, с. 124–125].

Меркаванне У. Калеснікі пра арганічны і пажыццёвы рамантызм У. Караткевіча падзяляў і Д. Бугаёў “Караткевіч там, дзе ён у нечым ішоў ад рэальнай жыццёвай фактуры, пераствараў яе па законах рамантычнай паэтыкі” [28, с. 164]. Гэтую думку Д. Бугаёва варта пракаментываць больш падрабязна. Вядомая дакументальна-мастацкая спадчына У. Караткевіча (дзённікі, мемуары, эсэістыка, запісныя кніжкі пісьменніка, яго эпістальярная спадчына), мемуарна-эсэістычная кніга А. Мальдзіса “Жыцце і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча”, багатая факталогіяй манаграфія А. Вераб’я “Абуджаная памяць” пераконваюць у тым, як шмат значыла для У. Караткевіча рэальная жыццёвая аснова. Мае рацыю аўтар манаграфіі, калі сцвярджае, што пісьменнік “валодаў непаўторным і дзівосным талентам, здольнасцю бачыць ідэальнае ў чалавеку, жыцці і прыродзе” [1, с. 214].

Спробу такіх літаратуразнаўцаў, як А. Мальдзіс, які загаварыў пра спалучэнне будзённага, дакладнага, рэалістычнага з узнёсла-рамантычным у творчасці У. Караткевіча на працягу ўсяго мастакоўскага шляху пісьменніка, Д. Бугаёў назваў уступкай даследчыка сацрэалістычнай дагматыцы, “рэалістычнай падпоркай”

караткевічаўскага рамантызму. Выказванне ж А. Вераб'я пра тое, што ў творах Караткевіча “спалучэнне рамантычнага светаадчування з глыбока рэалістычным разуменнем рэчаіснасці з’яўляецца характэрным для яго творчага метаду” [1, с. 214], палічыў непераададзеным літаратуразнаўчым стэрэатыпам пра сумесь у Караткевіча рэалізму і рамантызму. Д. Бугаёў сцвярджае адназначна і катэгарычна: “Арыгінальны мастак слова Караткевіч і пачынаўся як рамантык, і заставаўся ім на працягу ўсёй сваёй творчасці. Бо рамантычнае светаадчуванне было для яго надзвычай арганічным, вызначала глыбінную сутнасць яго і літаратурных, і жыццёвых пазіцый” [28, с. 158].

Пэўныя штрыхі, ізноў кампрамісна-шматзначныя і метафарычныя, да характарыстыкі рамантычнага пачатку ў творчасці У. Караткевіча дадае эсэ Г. Кісялёва “Ён дарыў сяброўства” [29], дзе пра пісьменніка сказана: “Чамусьці вельмі не любіў, калі крытыкі называлі яго рамантыкам, хоць пры яго эрудыцыі не мог не разумець, што яго творчасць уяўляе сабой спляў, сінтэз рэалістычных і рамантычных рыс. Але ў яго была зусім іншая мера рэальнага ў жыцці. Ён лічыў, што ўсё тое яркае, пра што ён піша, сапраўды раствараўся ў жыцці, толькі мы гэтага не заўважаем” [29, с. 243].

Трэба звярнуць увагу і на тое, што Караткевічаўскі рамантызм выходзіць за межы таго свайго канону, які склаўся ў літаратурах свету яшчэ ў канцы XVIII – першай палове XIX стст. Заўважым, што нават суседняму расійскаму, напрыклад, рамантызму хапіла гістарычнага часу з 1810-х да 1840-х гг., каб цалкам засвоіць эстэтычную нішу рамантызму ў развіцці рускай літаратуры. На гэтым фоне рамантызм У. Караткевіча, калі б ён адно засвойваў стары канон у сярэдзіне XX ст., калі пачаўся яго пісьменніцкі шлях, не зрабіўся б адкрыццём, застаўся б толькі эпігонскім. Але беларускі пісьменнік падняўся на належную вышыню, стаў упоравень з класікамі рамантызму, таму што абнавіў, мадэрнізаваў рамантычны канон у сваім арыгінальным ідыястылі: У. Караткевіч выкарыстаў прафесійны досвед і кругагляд пісьменніка той эпохі, якая прыйшла на змену часам росквіту рамантычна-патрыятычнага канону. Бадай, у кожным творы У. Караткевіча побач з праявамі рамантычнай стылістыкі заяўляе пра сябе штосьці такое, што на новым вітку сталення творчай індывідуальнасці пісьменніка набывала большую акрэсленасць або становілася адзнакай паэтыкі са стылёвай парадэгмы неарамантызму або мадэрнізму. У такім выпадку да месца прыгадаць выказванне В. М. Жырмунскага аб тым, што “літаратурная плынь, як любая гістарычная з’ява, уяўляе сістэму не замкнутую, а адкрытую, якая знаходзіцца ў працэсе развіцця і якая пераходзіць у наступную гістарычную сістэму” [30, с. 146]. Тэарэтычныя абагульненні В. Жырмунскага – гэта свайго роду ключ да разумення сутнасці трансфармацыі класічнага рамантызму ў неарамантызм у караткевічаўскіх мадэлях увасаблення сучаснай і гістарычнай рэальнасці. Неарамантычнае мысленне творцы з яго катэгарычным непрыманням рэчаіснасці той эпохі, у якую імкліва развіваўся талент пісьменніка, выявілася ў шматузроўневай мастацкай стратэгіі пісьменніка.

Не аднойчы, паўторымся, сам У. Караткевіч пераконваў і чытачоў, і даследчыкаў у тым, што ўсё ў яго творах “звычайная рэальнасць”, толькі трэба ўмець яе бачыць “дзіўнай, незвычайнай”. У разгортванні і эвалюцыі таленту ён сапраўды ўраджаў здольнасцю ўключыць звычайную будзённасць у гісторыю з незвычайнымі прыгодамі, а пачуццёва-ўзвышаную карціну свету і быцця ў ім чалавека спалучаў з лёсам надзвычайнага, часам экзатычнага персанажа, што выяўляла неарамантычны характар светабачання аўтара і яго герояў.

У сваіх характарыстыках неарамантычных тэндэнцый у літаратуры навукоўцы абазначылі неарамантызм як дастаткова дыфузны накірунак, паколькі яго паэтыка не аформілася ў самастойны літаратурны метад, а выяўлялася ва ўзаемадзячынненні з рознымі нацыянальнымі літаратурнымі школамі рамантызму. Для неарамантыкаў вызначальным быў рух да асабістага, увасабленне рэальнасці на ўзроўні персанальных эмацыянальна-пачуццёвых мрояў і духоўна-эстэтычных ідэалаў, раскрытых у яскравых прыгодніцка-авантурных сюжэтах.

Ярка неарамантызм заявіў пра сябе ў тых літаратурах, дзе рамантызм дасягнуў найвышэйшай ступені свайго развіцця (англійскай, нямецкай, французскай). Нас асабліва цікавяць праявы неарамантычных тэндэнцый ва ўкраінскай літаратуры, і тлумачыцца такая цікавасць тым, што першапачаткова на фарміраванне светапогляду і творчых прынцыпаў У. Караткевіча аказаў уплыў кіеўскі перыяд яго філалагічнай адукацыі і мастацкага самавызначэння. Станаўленне нацыянальнай ідэнтычнасці, самасвядомасці самога У. Караткевіча і яго персанажаў, рэзкая акрэсленасць сацыяльна-маральных прынцыпаў і грамадзянскіх ідэалаў, – усё гэта адбывалася і праз далучанасць беларускага юнака-студэнта да традыцый украінскай літаратуры, у якой нацыянальны рамантызм асацыюецца найперш з постаццю вялікага Кабзара – Тараса Шаўчэнкі.

Як і ў класічных рамантыкаў, героям твораў У. Караткевіча ўласцівы бунтоўная сіла духу і неўтаймоўныя пачуцці. Пры гэтым паэтыка неарамантызму ў той альбо іншай ступені праяўляецца ў творах пісьменніка, мадыфікуючы класічны рамантычны канон. Гэта яшчэ раз даказвае, што літаратурны метад У. Караткевіча – з пункту гледжання строга тэарэтычнага – недастаткова будзе вызначаць выключна тэрмінам *романтызм*; абавязкова трэба браць у разлік, поруч з рамантычнай стылёвай дамінантай, і асаблівасці яе “асучаснівання”, мадыфікацыі на кожным канкрэтным этапе творчых пошукаў пісьменніка.

Варта прыгадаць і яшчэ адну трактоўку караткевічаўскага рамантызму, выказаную паэтам і навукоўцам, аматарам яскравых парадоксаў А. Лойкам: “У рамантыка заўсёды пад рукой высокае з нізкім, нізкім ён як бы вяртае на зямлю, вяртае ў свет не падзесяцяроных пачуццяў, не рамантычнай звычайнасці, а ў будзённасць, у запэўніванне, што рэальны свет для яго існуе, што ён рэаліст, а не выдуманшчык” [31, с. 35].

На самым пачатку творчага самавыяўлення ў лісце да М. Танка ад 27 мая 1956 г. малады У. Караткевіч пісаў пра тое, якое месца ў яго пісьменніцкім мысленні і мастакоўскіх уяўленнях займаюць канкрэтныя факты, дакументы або прадметы пэўнай эпохі: “У мяне ёсць дурная прывычка трымаць у руках рэч тых часоў, пра якія пішаш.

На ёй добра канцэнтравача думку. Зараз у мяне ў руках медаль. Мне да яго адразу падмалёўваецца вобраз чалавека...” [32, с. 158–159]. Кожная сустрэча з той альбо іншай памяткай даўніны выклікала ў пісьменніка не толькі рамантычна-ўзнёслае захапленне мінуўшчынай, але і нараджала вострае жаданне вярнуць беларусу яго сапраўдную гісторыю, якая, па словах У. Калесніка: “была раскрадзена і перайначана суседнімі гісторыкамі, утылізавана” [27, с. 92].

У мастацкім ідыястылі У. Караткевіча варты падкрэсліць праявы рамантызавана-эмацыянальнай рэакцыі пісьменніка на адраджэнцкую філасофію, актуальную для беларусаў у працяглым гістарычным часе. З іншага боку, можа ўзнікнуць думка пра недастатковую шматфарбнасць паэтыкі “вечнага рамантыка”. Але, як адзначалася вышэй, У. Караткевіч быў не эпігонам рамантызму, а перастваральнікам рамантычнага канона з улікам вопыту новага часу, таму ён як творца застаецца тым “рознавельчым” Караткевічам, якога пазіцыянуе чытачу А. Лойка ў эсе “Уладзімір Караткевіч, або Паэма Гарсія Лойкі” [31].

Не толькі на пачатку 1960-х, але і на рубяжы XX – XXI вякоў, перачытваючы спадчыну У. Караткевіча, А. Лойка быў уражаны яго “наватарскім гістарызмам, надзвычайным драматызмам, трагізмам, псіхалагізмам, абмалёўкай вобраза беларуса” [31, с. 68]. Абазначана і тая выяўная, на думку А. Лойкі, мяжа, якая засведчыла відавочныя змены ў характары караткевічаўскай рамантыкі, калі ўспрымаць яе як тып аўтарскай эмацыянальнасці: “Пасля 30-х, да мяжы 1966–1967 гадоў, Караткевіч быў асабліва ўздымны, асабліва малады ў сваёй надзвычайнай маладосці, у сваіх пісаніне і паводзінах, у сваіх буднях і святах, у асяроддзі, любым сэрцу, мілым для яго, любімым” [31, с. 46]. З гэтым вызначэннем узростава-творчай мяжы пісьменніка суадносяцца і тыя азначэнні караткевічаўскага рамантызму, якія фігуруюць у артыкуле Д. Бугаёва: гэта – “размахысты рамантык” [28, с. 168], “нястрымны рамантык” [28, с. 170]; сустракаем і такое абагульненне: “Смела, востра пісаў пранікнёны рамантык з учэпістым вокам Караткевіч” [28, с. 175]. Акцэнт на мастакоўскай учэпістасці Караткевіча ўспрымаецца як істотная характарыстыка асаблівасцей яго па-мастацку праўдзівага пісьма.

Заклучэнне. У беларускім літаратуразнаўстве і крытыцы існуе шэраг супярэчлівых сцвярджэнняў пра ўзаемадзеянне ў творчасці У. Караткевіча рамантычнага і рэалістычнага пачаткаў, уплываў неарамантызму. Рамантычны мастацкі метады У. Караткевіча, мадыфікаваны элементамі неарамантызму, а таксама караткевічаўскі ідыястыль з рэзкімі і кантрастнымі сродкамі мастацкай выразнасці, у тым ліку – смехавой, карнавальнай культуры (найперш у раманах “Хрыстос прыязміўся ў Гародні”), застаюцца полем для самага скрупулёзнага навуковага аналізу. Нават на раннім этапе рэалізацыі свайго прыроднага таленту У. Караткевіч, пры ўсёй рамантычнай узнёсласці і захопленасці адкрыццём вялікага, незвычайнага ў свеце і чалавеку, быў моцна прывязаны да рэальнай, прадметнай канкрэтыкі. Гэта было характэрнай сутнасцю яго быцця ў рэальным свеце і свеце мастакоўскай фантазіі, надавала пераканаўчасці і выяўленчай выразнасці яго прозе на тэмы гісторыі Беларусі, створанай з неадменным і заўсёды дамінуючым патрыятычным пафасам.

ЛІТАРАТУРА

1. Верабей А. Абуджаная памяць: нарыс жыцця і творчасці Уладзіміра Караткевіча. – Мінск: Навука і тэхніка, 1997. – 256 с.
2. Уладзімір Караткевіч і Янка Брыль: перапіска: 1958 – 1983 / публ. і ўступ. слова Л. Мазанік // Шляхам гадоў: гіст.-літ. зб. / уклад. У. Мархель. – Мінск: Маст. літ., 1990. – С. 54–138.
3. Мушынін М.І. Крытыка і літаратуразнаўства // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т. / НАН Беларусі. Ін-т імя Я. Купалы. – Мінск: Беларус. навука, 2001. – С. 173–201.
4. Мушынін М.І. Крытыка і літаратуразнаўства // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т. / НАН Беларусі. Аддз-не гуманітар. навук і мастацтваў. Ін-т літ. імя Я. Купалы / нав. рэд. У.В. Гнілмёдаў, С.С. Лаўшук. – Мінск: Беларус. навука, 2002. – Т.4. Кн.1: 1966 – 1985. – С. 73–110.
5. Ярош М.Р., Бечык В.Л. Беларуская савецкая лірыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – 304 с.
6. Арошка М.М. Беларуская савецкая паэма. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – 336 с.
7. Каваленка В., Мушынін М., Яскевіч А. Шляхі развіцця беларускай савецкай прозы. Агульны рух і тэндэнцыі / рэд. П.К. Дзюбайла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 264 с.
8. Беларуская савецкая проза: апавяданне і нарыс. – Мінск: Навука і тэхніка, 1971. – 325 с.
9. Беларуская савецкая проза: раманы і апавесці. – Мінск: Навука і тэхніка, 1971. – 431 с.
10. Каваленка В. Давер: літ.-крыт. арт. – Мінск: Беларусь, 1967. – С. 173–180.
11. Андраюк С.А. Жыццё. Літаратура, Герой. – Мінск: Навука і тэхніка, 1973. – 176 с.
12. Верабей А. Жывая павязь часоў: нарыс творчасці Уладзіміра Караткевіча. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – 119 с.
13. Верабей А. Уладзімір Караткевіч: жыццё і творчасць. – 2-е выд., дапрац. і выпр. – Мінск: Беларус. навука, 2005. – 271 с.
14. Русецкі А. Уладзімір Караткевіч: праз гісторыю ў сучаснасць: нататкі літаратурнай творчасці. – Мінск: Маст. літ., 1991. – 287 с.
15. Андраюк С. На рамантычнай хвалі // Выяўляючы жыццём: крыт. арт. / С. Андраюк. – Мінск: Маст. літ., 1976. – С. 210–218.
16. Мальдзіс А. Жыццё і ўзнёсненне Уладзіміра Караткевіча: партрэт пісьменніка і чалавека. – Мінск: Маст. літ., 1990. – 230 с.
17. Бахтин М.М. Заметки // Литературно-критические статьи / М. М. Бахтин / сост. С. Бочаров, В. Кожинов. – М.: Худ. лит., 1986. – С. 509–531.
18. Шынкарэнка В. Пад ветразем дабра і прыгажосці: жанрава-стылявыя асаблівасці прозы У. Караткевіча. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995. – 175 с.
19. Ненадавец А.М. Уладзімір Караткевіч: прырода, фальклор і творца. – Мінск: Беларус. навука, 2015. – 423 с.
20. Шынкарэнка В.К. Нястомных пошукаў дарога: праблемы сучаснай беларускай гістарычнай прозы. – Мінск: Беларус. навука, 2002. – 208 с.
21. Рагойша В. Паэтычны слоўнік. – 3-е выд., дапрац. і дап. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – 576 с.

22. Андраюк С.А. Да пытання аб індыўідуальным стылі пісьменніка // Стыль пісьменніка / рэд. В.В. Барысенка, П.К. Дзюбайла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1974. – С. 3–18.
23. Хализев В.Е. Теория литературы: учеб. – 2-е изд. – М.: Высш. шк., 2000. – 398 с.
24. Поспелов Г.Н. Романтика // Литературный энциклопедический словарь / под общ. ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – М.: Сов. энцикл., 1987. – С. 337.
25. Дзюбайла П. Пошукі стылю // У вялікай дарозе: літ.-крытыч. арт. / П. Дзюбайла. – Мінск: Маст. літ., 1981. – С. 110–136.
26. Алейнік Л.В. Роля мастацкай літаратуры ў сацыялізацыі асобы (на прыкладзе рамана Уладзіміра Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім») // Веснік БДУ (серыя 4). – 2014. – № 2. – С. 3–6; Алейнік, Л. Дзядзькаванне – звычай або міф? (Праблема сацыялізацыі асобы ў рамане «Каласы пад сярпом тваім») / Л. Алейнік // Дзеяслоў. – 2015. – № 5 (78). – С. 299–304.
27. Калеснік У. Усё чалавечае: літ. партр., арт., нарысы. – Мінск: Маст. літ., 1993. – С. 66–132.
28. Бугаёў Дз. Рамантычны рыцар чалавечнасці // Служэнне Беларусі: прабл. арт., літ. партр., эсэ, успаміны / Дз. Бугаёў. – Мінск: Маст. літ., 2003. – С. 242–277.
29. Кісялёў Г. Ён дарыў сяброўства // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!: успаміны, інтэрв'ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск: Маст. літ., 2005. – С. 218–244.
30. Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведение: Восток и Запад: избр. тр. – Л.: Наука: Ленингр. отд.-е, 1979. – 494 с.
31. Лойка А. Уладзімір Караткевіч, або Паэма Гарсія Лойкі: раман-эсэ // Уладзімір Караткевіч: вядомы і невядомы: зборнік эсэ, вершаў, прысвячэнняў / уклад.: А. Верабей, М. Мінзер, С. Панізнік. – Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2009. – 176 с.
32. Лісты Максіму Танку // Збор твораў: у 25 т. / У. Караткевіч; падрыхт. тэкстаў, камент. А. Вераб'я, Г. Кажамякіна; рэд. тома А. Бельскі. – Мінск: Маст. літ., 2020. – Т. 19: Лісты. Ч. 1. – С. 402–524.

Паступіў 01.06.2025

ИЗ ИСТОРИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЕТОДА ВЛАДИМИРА КОРОТКЕВИЧА-ПРОЗАИКА

В.В. НОВИЦКАЯ

(Белорусский государственный университет, Минск)

Автором статьи осмыслены оценки-мнения белорусских критиков, литературоведов относительно художественного метода В. Короткевича, которые формировались на протяжении 1960-х – 2000-х годов. Анализ суждений учёных позволил определить особенности проявления романтизма, романтического пафоса, поэтики неоромантизма, а также культуры карнавального смеха в прозаическом опыте писателя. Достоверность исторических реалий, умелое использование предметно-бытовой конкретики определённых эпох мотивировали активные дискуссии сторонников суждений В. Короткевича о реализме, как о присущем его творчеству художественном методе.

Ключевые слова: белорусская историческая проза, художественный метод, стилевая доминанта, поэтика, романтизм, неаромантизм, реализм, реалии истории.

FROM THE HISTORY OF DEFINITION OF THE CREATIVE METHOD OF VLADIMIR KOROTKEVICH THE PROSE WRITER

V. NAVITSKAYA

(Belarusian State University, Minsk)

The author of the article has analyzed the assessments and opinions of Belarusian critics and literary scholars regarding the artistic method of V. Karatkevich, which were formed during the 1960s – 2000s. An analysis of the scientists' opinions made it possible to determine the features of the manifestation of romanticism, romantic pathos, the poetics of neoromanticism, as well as the culture of carnival laughter in the writer's prose experience. The authenticity of historical realities and the skillful use of everyday specifics of certain eras motivated active discussions among supporters of V. Korotkevich's views on realism as an artistic method inherent in his work.

Keywords: Belarusian historical prose, artistic method, stylistic dominant, poetics, romanticism, neoromanticism, realism, historical realities.